

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

**ЎРТА ОСИЁНИНГ ҚАДИМГИ ВА ЎРТА АСР ШАҲАР
МАДАНИЯТИ АНЪАНАЛАРИ**

*Ўзбекистон Миллий университети археология кафедрасининг 80
йиллигига бағишланган халқаро илмий анжуманига йўлланган маърузалар
тўплами*

Тошкент-2022
© «YANGI NASHR»
нашриёти

Ушбу тўплам Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта-махсус таълим вазирлиги томонидан Ўзбекистон Миллий университети Тарих факультети археология кафедрасининг ташкил топганлигини 80 йиллик санасига бағишланган халқаро конференциясига тақдим этилган илмий маърузаларни ўзида мужассам этган. Конференцияда иштирок этишга чорловда эълон қилинганидек, тезислар ўзбек ва рус тилларидан бирида тақдим этилиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам тўпламдаги материаллар ана шу икки тилда нашр этилди. Барча ўз маърузаларини вақтида юбориб анжуман иштирокчиларига тарих ва археология соҳасидаги муҳим янгиликларни эълон этилаётганлиги учун уларга чуқур ташаккур билдирамиз. Халқаро анжуманга юборилган бир қисм маърузалар матни анжуман мавзуйига монанд бўлмаганлиги туфайли буларни анжуман оргкомитети ва таҳририят ушбу тўплам киритмасликка қарор қилди.

Масъул муҳаррир: Р.Х. Сулейманов

**Таҳрир ҳайъати: З.Р. Ишонхўжаева
З.А. Саидбобоев
Ф.Б. Очилдиев**

**Муҳаррирлар: Ш.Б. Шоназаров
Ф.Б. Очилдиев
О.У. Мўминов
Ж. Т. Аннаев**

Тақризчи: А.С. Сагдуллаев

Муаллифлар келтирилган статистик ва бошқа маълумотлар учун маъсулдирлар

ISBN 9789943330719

© «YANGI NASHR» нашриёти

**AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI TARIXINING
O'RGANILISHIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR:
TARIXSHUNOSLIGI VA MANBASHUNOSLIGI**

*Sharopov Dilshod Ravshan o'g'li -
BuxDU o'qituvchisi*

Istiqlol yillarida Amir Temur va temuriylar davriga oid qo'lyozmalarni o'zbek tilida nashr etish ishlariga katta e'tibor berilmoqda, Chunonchi, bir qator tarixiy manbalar arab va fors tillaridan tarjima qilinib nashr etildiki, ularning aksariyati Sohibqiron Amir Temur davri voqealarini qamrab olgan. Biroq temuriylar davri manbalarini ko'pchilik tadqiqotchilar o'quvchilar ommasiga tushunarli tilda nashr etish ishlarini hozirgacha ham to'liq bajarilgan, deb bo'lmaydi. Vaholanki, temuriylar davlatining Amir Temur vafotidan keyingi tarixini ham keng ko'lamda aks ettirgan, o'z zamonasi kishilari, tarixiy voqealarning jonli shohidlari tomonidan yozib qoldirilgan bir qator muhim yozma yodgorliklar bizning davrimizgacha yetib kelgan bo'lib, ularning qo'lyozma nusxalari jahonning yirik Sharq qo'lyozma kitoblari xazinalarida saqlanmoqda.

Amir Temur hayoti va faoliyatini gavalantirish uning zamoni mohiyati, ruhi, muhitini tasvirlash uchun gapni tarix fani tayanib kelgan va bundan buyon ham tayanadigan asozzaminli eng muhim yozma manbalardan boshlash maqbul. Amir Temur hayot davrida zamondoshlari tomonidan va uning homiyligida yoki Sohibqiron vafotidan keyin hali voqealarning ohori to'kilmay va salaflarning merosini e'tiborga olgan holda yaratilgan asarlar ilk manbalar sifatida g'oyat qimmatlidir. [2. 41]

O'sha davr taqozosiga ko'ra bu asarlar forsiy tilda yozilgan. Buyuk olim G'iyosiddin Ali ibn Jamol al-Islom Yazdiyning «Ro'znomai g'azavoti Hindiston» («Hindistonga yurish kundaligi») risolasi Amir Temur faoliyatiga oid ilk asar hisoblanadi . Bu risola Amir Temurning shaxsiy ko'rsatmasi bilan 1399 — 1403 yillar oralig'ida yozilgan. Unda 1398 — 1399 yillardagi yurish batafsil tasvirlangan. [3. 11-15]

G'iyosiddin Ali risolasiga Amir Temurning munosabati e'tiborga sazovordir. Bu munosabat Amir Temur shaxsiy xislatlarining ayrim jihatlarini birmuncha yoritib beradi. Yuqorida ta'kidlanganidek, bu asar «G'ayritabiiy iboralarsiz va kitobxon uchun tushunarli uslubda» yozilishi lozim edi. Shu sababli G'iyosiddin Alining ko'pincha asosiy ishga aloqasi bo'lmagan va bayon mavzuini xiralashtiradigan, tushunish qiyin bo'lgan dabdabali va jimjimador tasvirlari Amir Temurga unchalik yoqmadi.

Ammo shunday bo'lsa ham, G'iyosiddin Ali Yazdiyning risolasi unda aniq ma'lumotlar bayon etilgani jihatidan qimmatli manba hisoblanadi. Amir Temur va Temuriylar davrida yozilgan tarixiy asarlar orasida Nizomiddin Shomiy va Sharafuddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asarlari, o'ziga xosligi va qimmatli dalillarga boyligi bilan, shubhasiz, birinchi o'rinda turadi . [3. 5]

Nizomiddin Shomiy (taxminan 1409 yilda vafot etgan) o'z asarini 1402 — 1404 yillar orasida Amir Temurning topshirig'i bilan yozgan. Asarda Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishidan (1370) to uning G'arbiy Eron, Iroq,

Suriya, Kichik Osiyo va Turkistonga qilgan yetti yillik yurishi (1399 — 1404) voqealari bayon etilgan . [2. 76]

Asarning oddiy til va sodda uslubda yozilganligi undan foydalanishni yengillashtiradi. Nizomiddin Shomiyning «Zafarnoma»si bizgacha ikki tahrirda yetib kelgan. Birinchi tahriri 1404 yil iyun oyida Amir Temurning Erondan Movarounnahrqa qaytish paytida unga taqdim qilingan nusxa bo'lib, hali unga nom berilmagan edi. Ikkinchi tahriri o'sha paytlarda Ozarboyjon va Iroqni idora qilib turgan Mironshohning o'g'li Mirzo Umarga taqdim qilingan nusxadir. Muallif uni bir qadar tahrir qilgan. Muqaddimaga ba'zi qo'shimchalar kiritgan.

Mashhur tarixshunos olim Hofizi Abro' Shomiyning bu asariga qo'shimcha yozgan va u «Zayli Zafarnomai Shomiy» deb ataladi. Unda Amir Temur vafotigacha (1405 y. 18 fevral) bo'lib o'tgan voqealar bayon etilgan. Mazkur asarning qo'lyozma nusxalari juda kam bo'lib, Turkiya hamda Armaniston kutubxonalarida saqlanadi . [4. 36]

Asardan ko'p parchalari rus tilida «Sbornik materialov, otnosyagdixsya k istorii Zolotoy ordi» (M., 1941) va «Materialsh po istorii turkmeni Turkmenii» (M., 1939) nomli majmualarda e'lon qilingan. Nizomiddin Shomiy «Zafarnoma»sining matni, zarur izohlar va ko'rsatkichlar bilan to'ldirilib, chex sharqshunos olimi Feliks Tauer tarafidan chop etilgan. Asarning Najotiy Lug'at qilgan turkcha va o'zbekcha (1996 y.) tarjimalari ham bor .

Yana bir «Zafarnoma» Sharafuddin Ali Yazdiy (1454 y. vafot etgan)ning qalamiga mansub bo'lib, ko'tarinki uslubda bahodirlik qissasi tarzida yozilgan. Asar «Zafarnomai Temuriy», «Tarixi jahonkushoyi Temuriy», «Fathnomai Sohirqironiy» nomlari bilan ham atalgan bo'lib, Nizomiddin Shomiy asari asosida yozilgan. Sharafuddin Ali Yazdiy asarining bir qancha afzal taraflari bor. Masalan, ko'plab dalil va hodisalar aniqlab yozilgan. Xalil Sulton hukmronligi yillari voqealarini ham o'z ichiga olgan. Asarning yana bir muhim afzalligi shundaki, uning katta muqaddima qismi ham bo'lib, unda Jo'ji, Chig'atoy uluslari hamda Elxoniyalar davlatining Amir Temurgacha bo'lgan tarixi qisqacha bayon etilgan. Muqaddima «Tarixi Jahongiriy» va «Muqaddimai Zafarnoma» nomlari bilan ma'lum. Sharafuddin Ali Yazdiy bu asarini Fors hokimi, temuriyzoda Ibrohim Sultonning topshirig'i bilan yozgan (1425).

Asar Amir Temur tarixi, uning tavallud topishidan (1336) to Xalil Sulton hukmronligiga chek qo'yilishigacha (1409) bo'lgan davrda Movarounnahr, Eron, Ozarboyjon va boshqa mamlakatlarda kechgan voqealarni o'z ichiga oladi. Asarning qo'lyozma nusxalarini Osiyo va Yevropadagi talaygina mamlakatlarnint kutubxonalarida uchratish mumkin.

Sharafuddin Ali Yazdiy «Zafarnoma»sining matni ikki jildda Kalkutta (1885-1888) va Tehron (1957)da Mavlaviy Muhammad Ilohdod va Muhammad Abbosiylar tarafidan chop etilgan. Fransuz (Peti de La Krua, 1722) va ingliz (J. Darbi, 1723) tillariga qisqacha tarjimalari ham bor. Asarning Shayboniyxonlardan Ko'chkunchixon (1510—1529) zamonida Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al-Buxoriy o'zbek tiliga qilgan durustgina tarjimasi ham bizgacha yetib kelgan . [4.41]

XIX asrda shoir va vazir Munisning topshirig'iga binoan Xudoyberdi ibn Qo'shmuhammad Xivaqiy qilgan tarjima va Yaroqbiy Qo'ng'irotning ko'rsatmasi bilan noma'lum tarjimon qilgan o'zbekcha tarjimalari, shuningdek Mustafo Rahimning turkcha tarjimasi (Istanbul, 1929) ham mavjud.

Asardan ayrim parchalar fransuz, ingliz, rus, italyan va o'zbek tillarida chop etilgan. Parchalar Oltin O'rda hamda Amir Temurning 1360—1370 (Movarounnahr), 1398 — 1399 yillardagi (Hindiston yurishi) tarixiga oiddir .

Har ikkala «Zafarnoma» Movarounnahr, Eron va Ozarbayjonning ijtimoiy-siyosiy va etnik tarixini, xalqining madaniy hayotini, shuningdek Amir Temur va Temuriylar davlatining boshqa mamlakatlar bilan siyosiy munosabatini o'rganishda muhim manbadir.

Sharafuddin Ali Yazdiy asarining o'ziga xos xususiyati shundaki, u hassos yilnomachi sifatidagina emas, balki iste'dodli adib, mohir bayonchi sifatida ham namoyon bo'ladi. Keyinchalik ulug' o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy risolaning shu jihatini alohida uqdirib, Sharafuddin Ali Yazdiyning asarini mahorat bilan yozilgan eng mukammal risolalar jumlasiga kiritadi. Hozirgi zamon ilmiy adabiyotida «Zafarnoma» «Markaziy Osiyo tarixnavisligining durdonasi» sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amir Temur jahon tarixida. -Toshkent: 2010.
2. Axmedov B. Tarixdan saboqlar. - Toshkent: O'qituvchi, 1994.
3. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - Toshkent, 1997.
4. Saidqulov T.S. O'rta Osiyo xalqlari tarixining tarixshunosligidan lavhalar. - Toshkent: O'qituvchi, 1993.

ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚАРО МАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИНИНГ ҚАДИМГИ ДАВЛАТЧИЛИК ДАВРИДАГИ АЙРИМ ЖИХАТЛАРИ

*Жўраев А.Т.
НамДу ўқитувчи*

Бугунги кунга келиб жахон жамоатчилиги Ўрта Осиё жумладан, Ўзбекистоннинг дунё цивилизацияси тарихига кўшган ҳиссасини, халқаро алоқаларни мустақамлаш ва маънавий ҳаёт юксалишидаги сайъи-харакатларини эътироф этмоқда. Шунинг учун ЮНЕСКО ташкилоти Ўрта Осиё халқларининг тарихий-маданий меросини ўрганиш ва тарғиб этишга алоҳида эътибор бераётганлиги бежиз эмас.

Ўрта Осиёда илк давлатлар ривожланиш даври - Хоразм, Бактрия, Марғиёна, Суғд (мил. авв. VII-VI асрлар), Аҳамонийлар даври, ундан кейин македониялик Александр даври, Салавкийлар, Грек-Бактрия давлатлари

Қўзибоев Р.	Иккинчи жаҳон уруши арафасида Қашқадарё вилоятининг ижтимоий аҳволи.....	274
Эсанова. Х.	Навоий вилоятида саноат ривожланиши ҳақида баъзи мулоҳазалар (Навоий кон – металлургия комбинати мисолида).....	277
Ғаффоров Я.	Тарих дарси самарадорлингини ошириш негизлари	280
Очилов А.Т.	Ўрта Осиёда суғорма дехқончиликнинг ўрганилиш тарихидан.....	283
Қудратов Ш.Ё	Бухоро амирлиги бекликларидаги савдо марказлари ва бозорлар фаолияти.....	289
Шаропов Д.Р.	Амир Темур ва Темурийлар даври тарихининг ўрганилишига доир айрим мулоҳазалар: тарихшунослиги ва манбашунослиги.....	292
Жўраев А.Т.	Ўрта Осиё халқаро маданий алоқаларининг қадимги давлатчилик давридаги айрим жиҳатлари.....	294
Розаков А.А.	Влияние предвыборных съездов на установки электората на президентских выборах в США.....	297